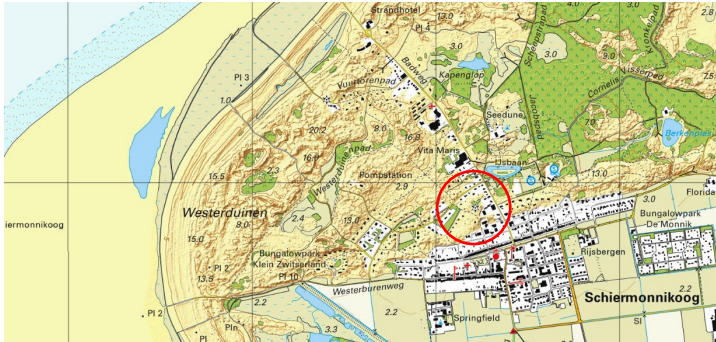

Beschrijving en waardering van nautische objecten in Nederland

De Zuidertoren van Schiermonnikoog

Binnentoren

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), juni 2019

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Vuurtoren / voormalig geleidelicht

- *Leeftijd van het object:*

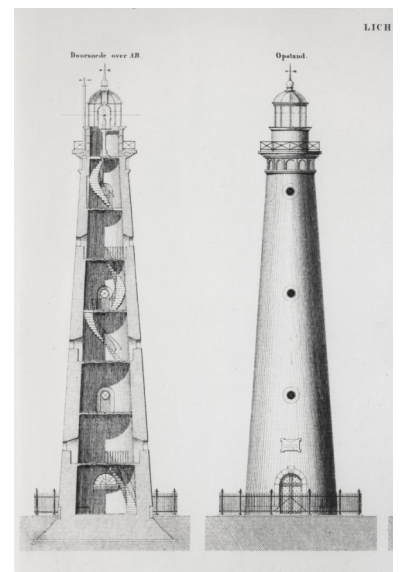
1853-1854

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

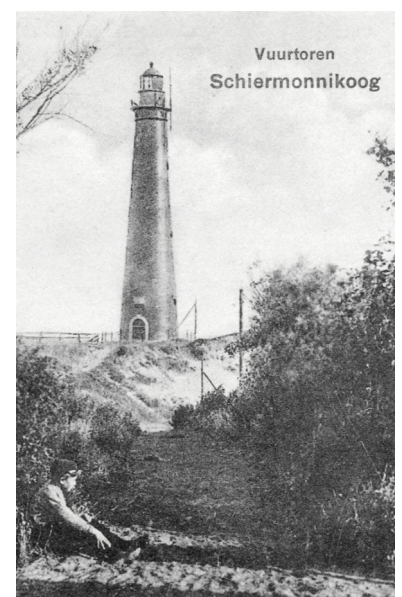
Na de Franse Tijd (1795-1813) bloeide de Nederlandse handelsvaart op en werd er steeds meer 's nachts gevaren. Op initiatief van koning Willem I is daarom vanaf 1814 voortvarend gewerkt aan de verbetering van de kustverlichting in Nederland. Tussen de vuren van Terschelling en Borkum bleef echter lange tijd een donkere ruimte bestaan rond het Friesche Gat. Op verzoek van de stad Groningen, die belang had bij veilige scheepvaart door het Friesche Gat en het Reitdiep, werd in 1852 onderzocht hoe de nachtelijke bebakening kon worden verbeterd. Het onderzoek werd uitgevoerd door hydrograaf A. van Rhijn en H.G. Jansen, ingenieur eerste klasse, beiden werkzaam bij het departement van Marine. Op hun voordracht adviseerde de minister van Marine koning Willem III begin 1853 om niet één maar twee vuurtorens op te richten op Schiermonnikoog. Daarmee zou een beter onderscheid worden aangebracht met het draailicht van Terschelling en het vaste licht van Borkum. Met twee vaste lichten, op enige afstand van elkaar, kon bovendien een lichtenlijn worden gevormd voor het invaren van het Friesche Gat.

Jansen maakte het ontwerp voor twee identieke torens, elk met een dubbele lichtwachterswoning. Hij werd daarbij ondersteund door opzichter der maritieme werken bij het Loodswezen, D. van Gessel. De vuurtorens moesten op een afstand van 1008 meter van elkaar komen te staan, met een hoogteverschil tussen de lichten van 2,5 meter. De Zuidertoren – het hoge licht van de lichtenlijn – moest dus een iets hogere positie krijgen dan de Noordertoren, die het lage licht vormde. De koning gaf op 14 februari 1853 zijn goedkeuring aan het plan, waarna overleg plaatsvond met de familie Van Starckenborch Stachouwer, in die tijd eigenaren van Schiermonnikoog, over de aankoop van twee stukken grond in de westelijke duinen.

Op 9 mei 1853 werd de bouw van de torens en de lichtwachterswoningen aanbesteed aan L.J. de Borst Verdoorn te Ameide. N.J. Leijer, opzichter der maritieme werken, werd belast met het toezicht op de werkzaamheden. H. Karseboom, bekwaam metselaar bij de Rijkswerf, werd aangesteld als onderopzichter. Op de toekomstige locatie van de torens werd het duin gedeeltelijk afgegraven, waarna er een hardstenen plaat werd gelegd, met daarop een fundering van Friese moppen. De schacht van de torens werd opgetrokken uit Friese gele metselsteen. De buitenkant werd bekleed met Friese bakklinders. De vloeren werden geconstrueerd met ijzeren binten waartussen wulven

Gedeelte van een bestektekening van de twee identieke vuurtorens van Schiermonnikoog uit 1853.

De Zuidertoren omstreeks 1908

van Friese moppen werden aangebracht, die werden afgedekt met een hardstenen laag. Voor de omloop en de kuip werd eveneens hardsteen gebruikt. Het vervoer van de vele benodigde stenen was niet eenvoudig. Schier had in die tijd nog geen aanlegsteiger. Het materiaal werd vanaf het vasteland met schepen naar het eiland gebracht. Bij hoog water werden de schepen op 'de Reede' aan de grond gezet, waarna bij laag water de stenen met paard en wagen naar de bouwplaats werden gebracht. In oktober 1853 was het stenen deel van beide torens klaar. De winterperiode werd benut voor het plaatsen en stellen van de trappen en vloeren en het aanbrengen van het verdere interieur van de torens en de woningen. Boven de ingang van beide torens werd een gedenksteen in de muur gemetseld, ter herinnering aan de bouw van de toren in 1853, onder bewind van koning Willem III.

In de zomer van 1854 was de bouw van de torens zover gevorderd dat de lantaarns konden worden geplaatst. Deze werden geleverd door de firma L.I. Enthoven uit Den Haag. De vensters aan de zuidkant van de lantaarns werden voorzien van koperen platen, zodat het licht alleen noordwaarts zou schijnen. De firma Lepaute uit Parijs leverde de lichttoestellen, bestaande uit een trommeloptiek van de derde grootte en een driepits petroleumvlamlicht. De lantaarns hadden een koperen kap met daarop een walmbol voor afvoer van de walm en condens die door de hete olielampen werden geproduceerd. Luchtroosters in de kuip zorgden voor een gereguleerde luchtstroom naar de walmbol. Op 1 september 1854 werden de twee lichten voor het eerst ontstoken. Door verandering van de vaargeulen, maar ook door afname van de scheepvaart in het Friesche Gat aan het begin van de twintigste eeuw, werd de Zuidertoren overbodig. Het licht werd daarom in 1909 gedoofd. De toren werd echter niet afgebroken, want hij zou mogelijk in de toekomst weer van nut kunnen zijn als vuurtoren. De omstandigheden veranderden immers constant. De Noordertoren was nog steeds van belang als verkenninglicht maar was met zijn vaste witte licht onvoldoende herkenbaar. Hij kreeg een draailicht.

Hoewel de Zuidertoren na het doven van het licht nog wel gehandhaafd moest worden als reserve, kreeg het onderhoud maar weinig aandacht. De optiek en de olielamp bleven nog enige tijd op hun plek maar zijn op een gegeven moment toch verwijderd. Op 16 mei 1940 kwamen de Duitsers aan land op Schiermonnikoog. Ze namen bezit van de torens; de lichtwachters mochten op het eiland blijven. De Duitsers braken de al in verval verkerende lantaarn van de Zuidertoren af en gebruikten de toren onder meer voor het bevestigen van antennes.

In 1950 verleende het ministerie van Defensie, in die tijd verantwoordelijk voor de kustverlichting, een Fries waterbedrijf toestemming om de toren om te bouwen tot watertoren. Het waterbedrijf mocht de toren huren voor slechts tien gulden per jaar, maar moest dan wel zorgen voor het onderhoud. Er werd een betonnen waterreservoir gebouwd in de toren, met in het midden een koker, waardoor een ladder omhoog stak. De top van de toren moest bereikbaar blijven: men had het idee van een reservevuurtoren nog steeds niet losgelaten. Bij deze verbouwing kreeg de toren ook een nieuwe koepel van hout met koperbeslag en bovenop een monnik als windwijzer.

Tot medio 1992 is de toren als watertoren in gebruik geweest. In 1998 kocht KPN Telecom de toren, om hem te gebruiken als 'mast' voor de bevestiging van telecommunicatieapparatuur. Onderhoud bleef sindsdien echter achterwege waardoor de toren de laatste jaren in slechte staat raakte en een groene algenlaag zich steeds verder verspreidde over de schacht. Het was de eilanders een doorn in het oog. Dit leidde tot de oprichting van twee stichtingen die zich beijerden voor het behoud van de toren: de Stichting Zuidertoren Schiermonnikoog en de Stichting Behoud Zuidertoren. Na lang onderhandelen kocht de Stichting Behoud Zuidertoren in juni 2018 de toren van KPN. KPN blijft de toren wel gebruiken als zendmast.

Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

Herman Guillaume Jansen werd op 17 januari 1816 geboren in Antwerpen. Toen in augustus 1830 de Belgische opstand begon verhuisde het gezin Jansen naar Delft. Op 15 november 1830 begon Herman bij het Instituut der Marine te Medemblik aan een opleiding scheepsbouw, die hij op 9 oktober 1835 afrondde. Daarna werd hij als leerling bij de rijkswerf te Rotterdam geplaatst. Op 1 juli 1840 werd hij benoemd tot onderconstructeur. Drie jaar later werd hij bevorderd tot ingenieur tweede klasse en

De Zuidertoren omstreeks 1910.

Schiermonnikoog De oude Vuurtoren

De Zuidertoren begin jaren dertig, met de dubbele lichtwachterswoning uit 1853.

De Zuidertoren in januari 2019.

overgeplaatst naar rijkswerf Willemsoord in Den Helder. Daar maakte hij zich verdienstelijk door de constructie van een Fresneloptiek op de vuurtoren van Kijkduin en het ontwerp van enkele zeekapen. In 1851 werd hij tijdelijk gedetacheerd bij het departement van Marine in Den Haag, alwaar hij tevens lid werd van een commissie onder voorzitterschap van prins Hendrik, die de minister van Marine adviseerde over vragen met betrekking tot het 'zeewezen'. Op 1 april 1852 werd hij benoemd tot ingenieur eerste klasse. In die functie ontwierp hij de twee vuurtorens van Schiermonnikoog. Daar is het wat de kustverlichting betreft bij gebleven. Op 1 mei 1854 werd Herman Jansen aangewezen als adviseur voor de scheepsbouw. De rest van zijn carrière was gericht op de bouw van marineschepen bij de rijkswerf te Amsterdam en later bij de rijkswerf Willemsoord. Op 31 oktober 1881 kreeg hij eervol ontslag en verhuisde naar Den Haag, waar hij op 1 juli 1910 overleed.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

De vuurtorens van Schiermonnikoog behoren tot de acht nog bestaande ronde bakstenen vuurtorens in Nederland. Deze zijn alle gebouwd in de periode 1822-1864. Daarna, tot begin eenentwintigste eeuw, werden alle Nederlandse vuurtorens opgebouwd met gietijzeren segmenten. Tijdens de bouw van de torens van Schiermonnikoog had gietijzer al wel brede toepassing gekregen in allerlei bouwconstructies en straatmeubilair maar nog niet in de vuurtorenbouw. Hoewel de Engelsman Gordon al in 1840 de eerste gietijzeren vuurtoren ontwierp, volgde Nederland pas later. De torens van Schiermonnikoog werden wel voorzien van gietijzeren wenteltrappen.

In 1966 gaf het waterbedrijf opdracht voor restauratie van de toren aan de firma Vogel uit Zwijndrecht. Deze firma had in 1964 ook al de Noordertoren onder handen genomen. De pleisterlaag aan de buitenkant werd verwijderd en het metselwerk werd hersteld. Daaroverheen werd een laag spuitbeton en kristalcement-graniet aangebracht.

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

Nadat het licht van de zuidertoren in 1909 werd gedoofd bleven de optiek en de olielamp nog enige tijd op hun plek maar zijn op een gegeven moment toch verwijderd. De toren is nooit weer opnieuw in gebruik genomen als vuurtoren en heeft geen nieuwe optiek meer gekregen.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

Anders dan bij de Noordertoren is de schacht van de Zuidertoren aan de buitenkant nog grotendeels in originele staat. De fraaie decoratie onder de stenen omloop is nog aanwezig. Boven de ingang bevindt zich nog de originele gedenksteen uit 1853, met daarop de tekst: "Tijdens de regering van Willem III, Koning der Nederlanden Prins van Oranje Nassau enz. enz. enz. is deze lichttoren gebouwd en voor een stilstaand licht ingericht onder het bestuur van den schout bij nacht I. Enslee, minister van marine MDCCCLIII". De gietijzeren wenteltrap in de toren is nog het origineel uit 1853.

De Stichting Behoud Zuidertoren is voornemens om het betonnen waterreservoir uit de toren te verwijderen, zodat het interieur weer gedeeltelijk in originele staat wordt teruggebracht.

De Zuidertoren was, net als de Noordertoren, oorspronkelijk rood geverfd. Na de Tweede Wereldoorlog is de Zuidertoren wit geschilderd om een duidelijk onderscheid aan te brengen met de Noordertoren.

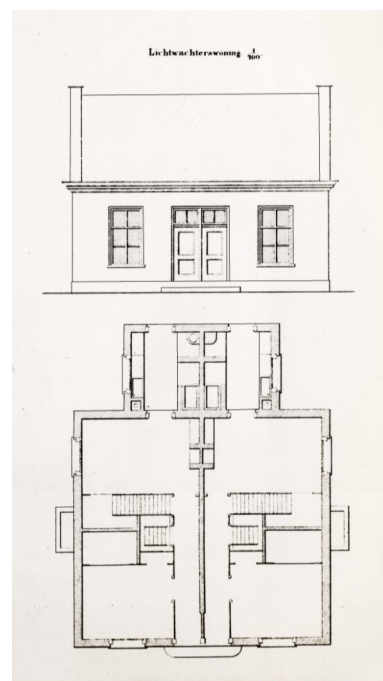
Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

Bij elk van de twee torens bouwde aannemer De Borst Verdoorn in 1853-1854 een dubbele woning voor de lichtwachters en hun gezin. De eerste vier lichtwachters die in dienst traden waren Th. De Boer, J.F. de Jager, E.B. Bloos en A. de Boer. De eerste opzichter was J. Fernim. Naast de Zuidertoren staat nog steeds de van 1854 daterende dubbele lichtwachterswoning. Enige tijd na het doven van het licht is de woning verkocht. In die tijd heeft het de naam Duinoord gekregen. Het dubbele huis is inmiddels

De Zuidertoren in 1960. De toren is inmiddels in gebruik als watertoren.

Bestektekening van de dubbele lichtwachterswoning uit 1853.

De voormalige dubbele lichtwachterswoning bij de Zuidertoren in 2005.

verbouwd tot één woning, maar het oorspronkelijke uiterlijk is nog goed herkenbaar. Het in 1872 gebouwde olieschuurtje is er ook nog. Links naast de ingang van het schuurtje is een gevelsteen aangebracht met het opschrift: "1e steen gelegd door J. Fernim opzigter 1 oct 1872". Door verwerking is het nu nauwelijks meer leesbaar. De Noordertoren waarmee de Zuidertoren oorspronkelijk een lichtenlijn vormde funktioneert nog als verkenningsslicht. De dubbele lichtwachterswoning die in 1854 bij deze toren werd gebouwd en het olieschuurtje uit 1872 zijn er niet meer. Er staat nog wel een dubbele lichtwachterswoning uit 1878 en een lichtwachterswoning uit 1966-1967. In het dorp staat nog de in 1863 door de Staat aangekochte opzichterswoning. Deze woning die nu het adres Langestreek 70 heeft is tot 1934 in gebruik geweest door de opzichters en hun gezin. De woning werd daarna verkocht aan een particulier en is enkele malen verbouwd waardoor het zijn oorspronkelijke uiterlijk heeft verloren.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*
De witte Zuidertoren vormt nog steeds een markant object op het eiland en is samen met de rode Noordertoren medebepalend voor de identiteit van Schiermonnikoog. Komend met de veerboot vanuit Lauwersoog is de Zuidertoren het meest opvallende bouwwerk dat in het oog springt.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1991, nr. 398179

- *Eigenaar en beheerder:*

Stichting Behoud Zuidertoren.

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

Geen.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

De Stichting Behoud Zuidertoren stelt de toren open voor publiek. De Stichting Zuidertoren Schiermonnikoog richt zich op het ontwikkelen en onderhouden van de directe omgeving van de toren.

- *Binding met de lokale bevolking:*

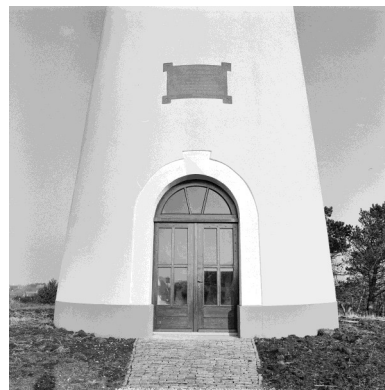
De inwoners van Schiermonnikoog zijn trots op hun vuurtorens. Toen de Zuidertoren in slechte staat was geraakt en in toenemende mate bedekt raakte met een groene algenlaag kwam de bevolking in beweging en werden met succes acties ondernomen voor het opknappen en de exploitatie van de toren.

- *Onderhoudstoestand:*

Sinds de opknapbeurt in het voorjaar van 2019 verkeert de toren weer in goede staat.

- *Bedreigingen:*

Geen.

De entree van de Zuidertoren in 1990. Boven de deur is de gedenksteen te zien.

Het nog bestaande oliehuysje uit 1872.

De Noordertoren en de lichtwachterswoningen in 2019.

Het grote pand aan de Langestreek 70 is de inmiddels verbouwde voormalige opzichterswoning.